
ՄՈՒՇԵՂ ԳԱԼՇՈՅԱՆԻ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

ԶՈՒԽՐԱ ԵՐՎԱՆԴՅԱՆ

Գրական աշխարհում իր ուրույն ավանդույթները ստեղծած ակնարկային ժանրը, սկսած XIX դարից, մեծ տարածում ունեցավ նաև հայ գրականության մեջ: Ձևաբովանդակային առումներով ժանրի զարգացումն իր որակներով առանձնացավ XX դարում՝ հատկապես ետպատերազմյան շրջանում, երբ գրականությանն ու արվեստին առաջադրվեցին նոր խնդիրներ: Հարկավոր էր շտկել պատերազմից խաթարված բարոյահոգեբանական արժեհամակարգը, վերաիմաստավորել սերունդներին փոխանցվելիք պատմաքաղաքական իրողությունները: Խնդիրների կարևորությունն էր թերևս պատճառը, որ «ետպատերազմյան շրջանի պոեզիայում խաղաղությունն ու աշխատանքն արտացոլվում են ոչ միայն որպես թեմա, այլև որպես գրական կերպար»¹: Այս առումով, հատկապես անցյալ դարի 60-70-ականներին, գրական հարուստ ժառանգություն է ստեղծվել նաև ակնարկային գրականության բնագավառում: Այս հոդվածի շրջանակում առանձնացրել ենք Մուշեղ Գալշոյանի ստեղծած ակնարկային գրականությունը, որում յուրատիպ դրսևորումներով են կերպավորված թե՛ խաղաղությունը, թե՛ աշխատանքը. հավելենք նաև՝ թե՛ *երգրի*՝ անցյալ չդարձող ցավն ու կարոտը:

Վավերագրական ստեղծագործության գեղարվեստականության սահմանների ինքնօրինակ ծավալումներով է Մուշեղ Գալշոյանը ստեղծել փոքր ծավալի մեջ գեղագիտական ներքին հավասարակշռությունը պահպանող իր ակնարկները, որոնք ժանրի՝ այսօր էլ իրենց կենսականությունը պահպանող կատարյալ արտահայտություններ են: Արդիաշունչ մնալուն, անշուշտ, նպաստում են ակնարկագրի նախընտրած նյութը, առանձնացված տիպական պահերի ընտրությունը և այն սոցիալական դաշտը, որտեղ գործում են հերոսները: Լրագրող ակնարկագրի գործունեության դիտարկումները ցույց են տալիս, որ նրա արտահայտած գաղափարները, տեսական, հրապարակախոսական հարցադրումները և կյանքում ունեցած դիրքորոշումներն ու դրանք կենսականացնելու հետևողականությունը ներդաշնակ միասնության մեջ են, որին նա հասել է ստեղծագործական մեծ նվիրումով ու ոգևորությամբ: Եվ այդ զգալի է ակնարկների մտահղացումից սկսած մինչև նրանց գոյավորումն ու ամբողջականացումը, լինեն դրանք ուրվանկարային («Անապատից քաղցրություն քամող մարդիկ», «Լեռնային քայլերգ»), դիմանկարային («Անձրևի մասին», «Մայրական կապով», «Անվախճան գիշերում ուղեկցող լույսը», «Նրա ձեռքերում դանակը կյանք է», «Ծիրանի ծառ»), թե ճանապարհորդական («Ծխասյունները», «Մի բաժակ թեյ», «Կանաչափ առվի երթը», «Նոր Կաղնուտը») տեսա-

¹ Ս. Աթաբեկյան, Հովհաննես Շիրազի քնարերգությունը, Եր., 1979, էջ 123:

կին հարող կամ երեք տեսակների բնորոշ հատկանիշները ներառող ակնարկներ:

Գալշոյանի ակնարկների գեղագիտական հիմնասկզբունքներից մեկը ստեղծարար, հայրենաշեն աշխատանքի ու հերոսների՝ իրենց գործին անմնացորդ նվիրվելու իրողությունը ներկայացնելն է:

Մեր ժողովրդի գոյապահպանման ամենազորեղ կռվաններից, ազգային կեցության բարոյահոգեբանական հիմնարկներից մեկը եղել և մնում է աշխատանքի և աշխատող մարդու նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը: Գարեգին Նժդեհը գրում է. «Երկրագործել դեռ այսօր էլ հայու համար նշանակում է՝ ազնուացնել բնութիւնը, եւ ուրախ պտղառատութիւն տարածել»²: Միիր-միթրայական այդ վեհ հասկացությունը աշխատանքի մասին գալիս է հեթանոս դարերի խորքից: Հարյուրավոր արծակ և չափածո գործեր կարելի է վկայակոչել, որոնցում փառավորվում են աշխատանքն ու աշխատավորը: Մեզանում ստեղծված աշխատանքային երգերի ինքնատիպ մշակույթի հիմքերը ձգվում են մինչև ժողովրդական բանահյուսություն. դրանք հորինվել են աշխատավորների, գյուղացիների և արհեստավորների կողմից, իսկ գրի են առնվել ու մշակվել 19-րդ դարի յոթանասունականներից: Հետագայում հայ գրականությունը աշխատանքային թեմաներով հարստացրել են տասնյակ բանաստեղծներ և արծակագիրներ. գրվել են բանաստեղծություններ, բանաստեղծական շարքեր, խորհրդային տարիներին՝ պոեմներ, ակնարկաշարեր, պատմվածքներ, անգամ վեպեր: Աշխատանքի ոչ միայն աշխարհաշեն էության, այլև հոգեկերտ բարոյականի՝ հայ մարդու ընկալումը, որ ձևավորվել, բյուրեղացել է դեռևս մեր էպոսի պատումներում ու ժողովրդական երգերում, փիլիսոփայական խորիմաստ բացահայտումով է ներկայացվում, օրինակ, Ավետիք Իսահակյանի «Հորս գութանը» պատմվածքի հետևյալ տողերում. «...Մեզ կսպանեն, հո՛ գութանն էլ չե՞ն սպանի. ես կշինեմ, հո չեմ քանդում, աշխարհը գութանի վրա է հիմնված, ողջ մնացինք, գութանը մեզ հարկավոր է, մեռանք՝ ով որ տանի, կարելի է արդար աշխատանքի սեր զարթնի մեջը, ինձ էլ ողորմիս տա, ի՞նչ իմանաս աշխարհիս բանը...»³: Տեղին է Գարեգին Նժդեհի ասույթներից մեջքերել ևս երկուսը. «Մեր երկրագնդի վրայ երկու ուժեր չեն յոգնում – ժամանակն ու հայը՝ մեկը կործանելով, միւսը՝ վերաշինելով»⁴, «Յաւերժանալ շինարարելով, ստեղծագործելով - ահա՛ հայկականը, չափազանց հայկականը»⁵:

Մուշեղ Գալշոյանի արծակում առանցքային տեղ ունեցող աշխատանքային թեման, սկիզբ առնելով ակնարկներից, լայնածավալ արտացոլվել է «Բովտուն» վեպում, փոքր ծավալումներով՝ պատմվածքներում: Հեղինակն անթաքույց համակրանքով է ներկայացնում բոլոր նրանց, ովքեր բացվող լույսի հետ սկսում են օրը՝ «դաշտի ցողաթաթախ ճամփաներին հպելով իրենց ոտքերը՝ «բարի լույս», «բարի գիշեր» ավետող ձեռքերի նման» («Քանի տարի են աշխատե՞լ. ինչքան միտքս գալիս է՝ բանում

² Գ. Նժդեհ, Հատընտիր, Եր., 2001, էջ 257:

³ Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հ. III, Եր., 1975, էջ 327:

⁴ Գ. Նժդեհ, նշվ. աշխ., էջ 257:

⁵ Նույն տեղում, էջ 258:

են: Ուրիշ բան չեմ արել, միայն կոլտնտեսությունում բանել եմ»⁶): Բոլոր ակնարկների առանցքը կազմում են «սրտի չափ փոքր, աշխարհի չափ մեծ» Հայաստանի հատկապես գյուղական համայնքների սոցիալ-տնտեսական կյանքում տեղի ունեցող իրադարձություններն ու աշխատավոր մարդու գոյաբանական, բարոյահոգեբանական բազմաբնույթ հարցերն ու խնդրները: Հողի աշխատավորների, նրանց հոգսերի ու մտահոգությունների, մտածումների ու ապրումների, զարմանալի դիմացկունության ու կենսաստիքային մասին պատմող ակնարկները հիմնականում անփոփոխված են «Քեզ վերևից չպետք է նայել» ժողովածուում:

60-ականներին իր ինքնությունը նոր ժամանակներում ձևավորող իդեալ-հերոսին սպասող հայ գրականությունը, ազատվելով ավելորդ պատեթիզմից ու կեղծ արժեքներ գովերգելու պարտադրանքից, հայացքն ուղղում է դեպի ազգային խնդիրներ տանող ճանապարհը և ստեղծում նախադրյալներ՝ վերագնահատելու մշակութային շատ արժեքների ազգային բովանդակությունն ու պատմական կարևորությունը. ոգու գեղարվեստականացման խնդրի արժարժումները ստանում են նոր որակներ: Այդ որակները ինքնատիպ դրսևորումներով են արտահայտվում Գալշոյանի արձակում: Նրա լրագրողական կյանքի ճանապարհները, անցնելով համարյա ողջ Հայաստանով, խաչվել են ժամանակի՝ մեծ ու փոքր կարևորություն և հնչեղություն ունեցող իրադարձությունների կենտրոնում: Այդ ուղևորությունների ընթացքում հանդիպած ստեղծող ու արարող մարդիկ էլ դարձել են նրա վավերագրական գրականության հերոսները, որոնք խորապես հետաքրքիր բնավորություններ են՝ դժվարին ճակատագրով, որի պարտադրանքով էլ հաճախ ընտրում են կյանքի որոշակի որակներ ունեցող գոյած:

Ակնարկագրի թեմատիկ հետաքրքրությունների շրջանակն էլ է բազմաբնույթ: Ինչ խոսք, ակնարկների մեծ մասը առավոտից երեկո չարչարվող հոգսաշատ գյուղացիների մասին է, և դա պատահական չէ, նախևառաջ եթե հաշվի առնենք գյուղատնտեսի նրա մասնագիտությունն ու այն անսահման նվիրվածությունը, որով նա կապված էր հող ու ջրին, հանդ ու դաշտին և այն մեծ սերը, որ տածում էր *խամհատելով տափ բացող*, սարերից տնատեղ ու տնամերձ խլող, քար ու քեռճից ապրուստի միջոցներ պոկող հողոտ ու հողահոտ գյուղացիների հանդեպ: Ինքն էլ հողի մարդ էր՝ հողի հոտից խենթացող ու հողահոտ: Ընդհանրապես Գալշոյանի բոլոր ակնարկների թեմատիկ ենթաշերտերում հողի՝ որպես ամենայն կենսականի արարչական նախահիմքերից մեկի ոգեղենացման խորհուրդը կա: Այդուամենայնիվ, ակնարկների թեմատիկ շրջանակը չի սահմանափակվում գյուղաշխարհով. բանջարագործների, այգեգործների, տրակտորավարների և մեխանիզատորների կողքին նաև հորատող թունելագործներ, տարբեր զբաղմունքների ու մասնագիտությունների տեր մարդիկ են (ուսուցիչ, մանկապարտեզի դաստիարակ, բժիշկ...), որոնց համար աշխատանքը հարկադիր կեցություն, բարոյական պարտավորություն չէ միայն. այն նաև ինքնահաստատման, բնության ուժերին դիմակայելով՝ հզորանալու և

⁶ Մ. Գալշոյան, Քեզ վերևից չպետք է նայել, Եր., 1990, էջ 27: Այսուհետև այս ժողովածուից մեջբերումները կտրվեն շարադրանքում միայն էջանշումով:

ինքնավստահություն ձեռք բերելու միջոց է:

Ակնարկների գեղագիտական հիմնասկզբունքներից մեկն էլ հայ մարդու ներունակությունների, ստեղծարար եռանդի անպարփակ լինելու իրողությունը ներկայացնելն է: «Անանուն» դրոշմանիշներով» ակնարկը Այգեվանի կոլտնտեսության մեքենատրակտորային բրիգադի բրիգադավար Սերյոժա Դավթյանի նորարարությունների մասին է: «Սերյոժա Դավթյանը ո՛չ ինժեներ-մեխանիկ է, ո՛չ տեխնիկ-մեխանիկ և ո՛չ միջնակարգն է ավարտել: Նրա դպրոցը կյանքն է եղել»: Եվ ընդամենը յոթերորդ դասարանի կրթություն ունեցող, բայց խոր մտածողական երևակայությամբ օժտված, ինքնահայեցող այս մարդը ամենակատարելագործված մեխանիզմին ու մեքենային հարցական հայացքով է նայում. նա «շատ դեպքում աքսիոմների հետ նաև համաձայն չէ, մտածում է և փորձում ապացուցել, որ 2 անգամ 3 «մեկ-մեկ» նաև... հինգ է անուն» [13]:

Բազմադրվագ կամ միջադեպերով ակնարկների ամբողջականությունն ապահովվելու գործում կարևոր դեր ունեն հեղինակի՝ տարախոսք նյութն ի մի բերելու, ընդհանրական մտքի հանգեցնելու հմտությունն ու խոսքային ներդաշնակ գունդերանգ ստեղծելու կարողությունը. հատկանիշներ, որոնցով մեծապես օժտված էր արձակագիրը և վարպետորեն էր օգտագործում՝ իրագործելու իր գեղագիտական նպատակը. այն է՝ կյանքի վավեր դեպքերն ու իրադարձությունները ընդհանրացնելով և գեղարվեստականացնելով՝ դարձնել ոչ միայն ժամանակի սոցիալ-հոգեբանական, գոյաբանական բազմաշերտ խնդիրներ արտացոլող, այլև հասարակական կարծիք ձևավորող, ուղենշող-ուղղորդող ստեղծագործություններ:

Ակնարկների աչքի ընկնող գեղագիտական առանձնահատկություններից է հեղինակի կերպարաստեղծման արվեստը: Հերոսներն աչքի են ընկնում բնավորության տիպական գծերով, ընդհանրացումներով. նրանց խոսքի գեղագիտական նպատակները, բնավորությունների բացահայտումը, ժամանակի պատկերային արտացոլումը, խոսքային բնորոշիչ տարրերի հայտնաբերումը և ոճավորումը մարմնավորված են կատարելապես: Իրականությունը, որտեղ ապրում, գործում են նրանք, հանգամանքները, որոնցով պայմանավորվում են նրանց լավ ու վատ գծերն ու արարքները, պատկերված են բնաշխարհիկ ու տիպական բացահայտումներով: Սրանք առանձնահատկություններ են, որոնց ներքին միասնության մեջ էլ հավանաբար պետք է որոնել ակնարկագրի գեղագիտական աշխարհի ամբողջականացվող հմայքը:

Ակնարկների՝ բարոյագեղագիտական բարձր չափանիշներով ընտրված հերոսները ներկայացվում են իրենց սոցիալական ու բարոյական նկարագրով, ինչպես նաև ներաշխարհային և միջանձնային հակադրություններով.

«- Մի տափ չենք ունեցել, է՛, էն կողմի տափը, որ խլեցին, ելանք թագա մեկ էլ ճղոպրուտը բացեցինք:

- Բայց ո՞վ խլեց, Թունի ապեր:

- Ասում են՝ խռով ենք, իրար հետ չենք խոսում, անունը չեն տա» [16]:

Տողերի արանքում տեսնում ենք հերոսի ակնարկի թափանցիկությունը և ընկալում բուն իմաստը: Թունի ապերը բնաշխարհիկ անհատականություն է՝ իր բնավորության ու խոսքի հակասական դրսևորումներով: Սո-

վորաբար նման հակասականություններն ավելի ընդգծուն են դարձնում հերոսների գեղագիտական իդեալի գեղեցկությունն ու վեհությունը:

Գալշոյանը ինքնատիպ երևակայությամբ է մարմնավորել իր բազմապիսի տպավորությունները՝ անհատականացնելով և տիպականացնելով դեպքերն ու երևույթները, մարդկանց: Որտեղ որ տարել են նրան ճանապարհները, այնտեղ էլ՝ սովորական, իրենց հար և նման դժվարին օրերն ապրող մարդկանց մեջ, նրա տաղանդավոր գրիչը գտել է առանձնահատուկը, մարդկային ազնիվ, գեղեցիկ կերտվածքները, զգացել կենարար արարման գործունեությունն ու հմայքը, արտացոլել աշխատանքի բարոյագեղագիտական նշանակությունը մարդու բնավորության ձևավորման գործում:

Բնածին գրողական տեսողությունն ու զգացողությունը, հայրենի հողի, մարդու և երկնաստեղծ ամենայն գեղեցիկի նկատմամբ ունեցած անվերապահ սերն ու լուսավոր ընկալումները, աշխատավոր մարդով ինքնակերպ հիանալու հատկանիշը մեծապես օգնել են լրագրող ակնարկագրին՝ խորհրդային համահարթող գաղափարաբանության ոստայնից դուրս նաև դիտարկել մարդկանց ու նրանց արարքները և պարտադրված կեցության խորապես ձանձրալի կողմերը քողավորել տողերի արանքում՝ նյութը ոչ միայն կարդալիք, այլև գեղագիտորեն արժևորված և մնայուն դարձնելով: Հեղինակի խորհրդածություններով հագեցած «Մի բաժակ թեյ» ակնարկը, օրինակ, որ սարահարթի ճակնդեղագործ աղջկա մասին հավանաբար նախապես պլանավորված թերթային գովաբանական մի գրվածք պիտի լիներ, *սարքված*, *սիրունացված* մի պատմություն, խորհրդանիշ-պատկեր վերնագրից սկսած՝ ակնարկագրի գրչի տակ վերածվել է խոհ-մտորումների, հոգեբանական մտածումներով ու զեղումներով հյուսված մի փոքրիկ պատումի, որը ոչ պակաս արվեստավոր փոփոխակով օգտագործվել է հեղինակի «Մամփրե արքան» պատմվածքի մեջ: «Լսիր, Ֆենյա, երբ դու փոքր ես եղել... մտածե՞լ ես ճակնդեղագործուհի դառնալու մասին: ...Փիտեմ, չես մտածել: Գիշտ չեն ասում, թե՛ Պողոսը մանկուց էր երագում այգեգործ դառնալ, այսինչը՝ ծխախոտագործուհի, այսինչը՝ կթվորուհի... Մանկական ու պատանեկան տարիների երազանքները արևից վառ են լինում, աստղերի չափ հեռաձիգ: Է՛, անսկիզբ ու անվերջ են եղել քո երազները: Եվ չես մտածել դաշտի ճանապարհը՝ քո կյանքի ճամփան դարձնելու մասին: ... Ընտանիքը մեծ է եղել... օգնել էր պետք: Եվ դու բռնել ես դաշտի ճանապարհը» («Մի բաժակ թեյ») [53]:

Մի կողմից՝ մարդու կարող ներուժի կենսագործմանը խոչընդոտող իրականությունն է, մյուս կողմից՝ այդ իրականության մեջ ներթափանց երազայինը: Նշված երկու գործերում էլ կանանց համար աշխատանքը կեցության հարկադրանքով բարոյական պարտավորության վերածված գոյածն է, որ, ցավոք, նրանք բնականոն են համարում, և պատահական չէ, որ սարահարթի ճակնդեղագործուհին անկեղծ զարմանում է, որ իր մասին ուզում են թերթում գրել. «Ի՞նչ գրեք... Ես ո՞վ եմ, ես...դպրոցն էլ չեմ ավարտել...»: Տարեկան 250 ցենտներ բերք հավաքող աղջկա այդքան ցածր ինքնագնահատումը ժամանակի սոցիալ-հոգեբանական խեղաթյուր ընկալումների արդյունք էր, որ ցավով վավերագրում է ակնարկագիրը:

Իրենց իմաստով ու նշանակությամբ կենսականորեն շատ սովորական ու առօրեական թվացող երևույթները, արձակագրի կողմից մակածվելով և դառնալով հայեցողության նյութ, վերածվում են փայլուն մտահղացումների («Ձեռքերը», «Անապատից քաղցրություն քամող մարդիկ», «Կանաչափ առվի երթը», «Հայի պես հին է երգը հայոց», «Ծիրանի ծառ», «Լուրթ երկնքի տակ, մայր հողի վրա» և այլն), որոնցում աշխարհի ու կեցության սկզբունքների գալչոյանական հայեցությունները արտահայտվում են ինքնօրինակ ընկալումներով, որոնք վերածվում են բնության և հողի՝ որպես հայրենիքի արքետիպի, և արարող մարդու պաշտամունքի: Նրա բոլոր գործերում առկա է տիեզերական այդ երեք հրաշագոյի կենսաբանորեն ներծույլ ու ներթափանց լինելու գաղափարը: Ազգային ինքնության խորհուրդը մարմնավորող հող հայրենիի կորուստը ինքնության կորուստ է անշուշտ, որ գոյապահպանական ազգային ներգագսողությամբ ու ներքնատեսությամբ օժտված հայ մարդը հրաշալի զգում է և մշակում ինքնապահպանման մաքառումների իր ռազմավարությունը, որն առաջին հերթին ապագային ինքնավստահորեն նայելու համար դառնում է հոգեբանական անհրաժեշտություն: Հայրենի հողի գոյաբանական դերի կարևորության ըմբռնումը միշտ եղել է մեր գաղափարաբանության հիմնաքարը: Նրա պաշտամունքը մեր ժողովրդի հոգևոր կեցության անբաժանելի մասն է, որի կորուստը սկիզբն է ֆիզիկականի կործանման, հավասար է չգոյության: Հողը, բնությունն ու հայրենի տունը վճռական դեր ունեն գյուղացու կյանքում. նրա հայրենիքն են: «Հայրենի երկիրն առաջին հերթին հայրենի տունն է, մանկության հարազատ վայրերը, և հայրենական կարոտը այդ կոնկրետությունից է սկիզբ առնում ու ընդհանրանում»⁷, գրում է գրականագետ Վ. Գաբրիելյանը: Հողի, բնության ու հայրենի տան գաղափարները մեզանում հարատևում են իբրև մտածողության արքետիպեր. դրանք յուրաքանչյուր հայի ներաշխարհում ծվարած անառարկելի արժեքներ են, որոնք իրենց հիմնարար տեղն ունեն նաև Գալչոյանի գեղագիտական աշխարհում («Աշխարհի համար մեր գյուղը միայն մի կետ է, իսկ ինձ համար, համագյուղացիներիս, իմ հարևան Հակոբի համար՝ Կաթնաղբյուրը աշխարհի կենտրոնն է» [159]):

Որպես ակնարկների գեղագիտական առանձնահատկություն կարելի է նշել նաև բնության և հերոսների հոգեփիճակները համագույն ու համահունչ ներկայացնելու սկզբունքը. մարդ-բնություն, բնություն-մարդ շղթան ակնարկներում ներկայանում է որպես անկոտորակելի մի հյուսվածք. մարդը ներծուլվում է բնությանը, բնությունն էլ իր հերթին է թափանցում մարդու ներսը, իրենից մաս տալիս նրան («Աշխարհի այդ անկյունն իր բաժին արևից մի փունջ շող է ձգել լուսամուտից ներս՝ Հակոբի համար: Բռնել է մի օր այդ շողից Հակոբն ու դուրս եկել տանից... տան կողքով անցնող կանաչ առվի հետ իջել է փողոց...» [158]):

Մուշեղ Գալչոյանի կենսահայեցողությունն ու բնափիլիսոփայությունը մեկնաբանելու համար պիտի փորձենք բացահայտել հոգևոր այն տարածությունը, որտեղից սկիզբ են առնում դրանք: «Ասում են իմ գրքերում իրենց երկրորդ կյանքն են ապրում մեր բնաշխարհի շնչավոր և անշունչ

⁷ Վ. Գաբրիելյան, Դասականների ժամանակը, Եր., 1997, էջ 78:

կերպարները»,- մի առիթով ասել է Համո Սահյանը: Գալչոյանի գեղագիտական աշխարհում այնքան շոշափելի ու զգայական է նրա կերտած Սասնա աշխարհը, ու այնքան միաձուլվել են գրողի էությունը, *էրգիրն* ու *էրգրացիները*, որ կարող ենք համարձակորեն ասել՝ այդ աշխարհում էլ «իրենց երկրորդ կյանքն են ապրում» հայոց, մասնավորապես՝ Սասնա բնաշխարհի «շնչավոր և անշունչ կերպարները»: Ահավասիկ. «Մարութա սարի գլխին գալարուն պար բռնեցին արնագույն բոցերը: Գյուղում դուռ ճռնչաց: Ոչ ոք չկանգնեց շեմին, չխաչակնքեց, չմոտեցավ աղոթարանի մաշված սալաքարին: ...Արշալույսը գնդակահարել էին, արնոտել դեմքը» («Անթեղված ոգի») [198]: Հակիրճ խոսք, և՛ մի մեծ ողբերգության կերպավորում:

Ակնարկներում նշանակալից տեղ ու դեր ունեն հայոց բնաշխարհի ստեղծագործական վերարտադրությունները՝ բնապատկերները, որ հեղինակը վրձնում է տաղանդավոր արվեստագետի նրբատես դիտումով ու խոր ըմբռնումով՝ արտահայտելով իր աշխարհայացքի, գեղագիտական իդեալի, բնության ընկալման առանձնահատկությունները:

Բնություն-մարդ ներթափանց կապի գեղագիտական անդրադարձումները գալչոյանական արձակի կարևոր առանձնահատկություններից են և գրեթե առանց բացառության առկա են բոլոր ստեղծագործություններում: ««Բնության պոետիկան» գունավորում է մարդկանց ներաշխարհը..., և բներանգը, գույնը, երևույթը խորհրդանշում են ներաշխարհիկ վիճակներ»⁸, - գրում է Ս. Աթաբեկյանը: «Բնության պոետիկայով» գունավորված մարդկային մի ներաշխարհի պանծացման ենք հանդիպում Գալչոյանի «Շուրթեր օրհնանքի և ճշմարտաբառ» ակնարկում: Բնության՝ մարդկանց պարզևած կենսականության⁹ գովքն է այս պատումի ներքին թեման, թե՞ այդ պարզևը բարիք դարձնող մարդու. թերևս երկուսն էլ՝ ներհյուս ու համանվագ:

Բնության, հայրենիքի, հողի պաշտամունքը հեղինակից է սկսվում, ապա անցնում իր ընտրած հերոսներին: Հայրենի եզերքով անսահման հիացմունքը Գալչոյանի գեղագիտական աշխարհի հիմնարար տարրերից է: Հայաստան աշխարհի լեռներն ու ժայռերը, գետերն ու առուները, դաշտերն ու հանդերը, օրվա պահերն ու տարվա եղանակները, երգն ու պարը, նվագը... ներկայացվում են պատկերավոր, նկարկեն ու գունեղ («Բազումի, Փամբակի, Գեղամա, Սևանի, Ջանգեզուրի... լեռնաշղթաները թև թևի տված «Բերդ պար» են բռնել արեգակի հետ, թաշկինակի փոխարեն ամպի ճերմակ ծվեններն են խելահեղ թափահարում» [7], «Կիրճերում ուղտաոտ ամպերի ճերմակ լռությունն է կաթկթում» [256]):

Գալչոյանի ակնարկների գեղագիտական արժեքը մեծապես պայմանավորված է արտահայտած գաղափարների հասարակական բովանդակությամբ: Հերոսների սոցիալ-քաղաքական, պատմական-հասարակական ըմբռնումներն արտացոլող գաղափարականությունը դառնում է ընդհանրացումների հիմք և օգնում կենսական բազում երևույթների ճշմարտացի արտացոլմանը:

⁸ Ս. Աթաբեկյան, Ակսել Բակունց. պատմվածքի վիպական աշխարհը, Եր., 1996, էջ 204:

Հայ հասարակության կյանքում իր հեղաշրջող դերով առանձնացող իրադարձություններից էր Արփա-Սևան ջրատարի կառուցումը, որի խնդիրն իր էությանը, նշանակությամբ և պատմականությամբ ժամանակի հայ հանրային ու քաղաքական կյանքի ուշադրության բևեռակետն էր: Կառույցի նշանակության ընկերային ու պատմական ընկալումները՝ կապված հայության կենսապահովման ապագայի ու ճակատագրի հետ, լավագույնս արտահայտված են «Պորտալար» խորհրդանշական վերնագրով ակնարկում: Մայր հողը սնուցող գետ ու առու թե արհեստական ջրատար հեղինակը համարում է պորտալար («Հենց ինքը՝ առվին ջուր բերող Հրագդանը գետ չէ, մի ծոմոված պորտալար է, Սևանը՝ Վահրամի սովերի տակ կուչ եկած վազին կապող» [259]). այս մետաֆորը ձեռք է բերում սոցիալական բովանդակություն և դառնում պատումի հյուսման հիմնական առաջնդիչը: Բազմաշերտ ծավալումներով այս ակնարկը ոչ միայն մայր հողին կառչած, այլև նրա ընդերքին ապավինած, պապակ հողերին ջուր հասցնելու համար քար ու ապարի հետ իրենց կռիվն անող, մաքառող մարդկանց մասին է պատմում, որոնք «...Քանդել են, քար է դուրս եկել: ...Հորատել են՝ ապար: Հարյուր մետր ընդերք են իջել՝ ապար: Շարունակել են՝ ապար...» [257]: Միևնույն է, չեն դժգոհել. շարունակել են հորատել, քանի որ իրենց ազգային գաղտնագրով համակարգված արժեքներից մեկն էլ բխեցված է մեծ իմաստասեր Եզնիկ Կողբացու այն իմաստախոսությունից, թե՛ «Գոհունակությամբ աշխատելը առանց պսակի չի մնա»: Ակնարկի գաղափարական ուղղվածությունը, հասարակական նպատակն ու նրանում հաստատված բարոյագեղագիտական իդեալը բխում են գրողի դավանած արժեհամակարգից, նրա՝ կյանքի զարգացման օրինաչափությունների անխեղաթյուր ըմբռնումներից: Մեջբերենք մի դրվագ, որտեղ ենթիմաստային անթաքույց հեզմանքով հեղինակն արտահայտում է իր անհանդուրժողականությունը մեր երկրի ընդերքի կազմակերպված թալանի հանդեպ. «Մոտ հարյուր տարի առաջ ֆրանսիացիները եկել են Հայաստան, չափչփել, հոտոտել, հասել են Ղափան, կանգնել լերկ մի սարի մոտ: Փորփրել են, հանել այսպիսի ապար, թափել: Փորփրել են, տարել շերտ-շերտ պղինձ, ապարը թափել:

Թե տարած պղինձը ինչ են արել, չգիտեմ, բայց թափած ապարը քայքայվել, դարձել է հող. դափանցիները ցորեն են ցանում:

Ձեր հորն օղորմի, ինչո՞ւ շատ պղինձ չէք հանել. դափանցիները կարգին հող կունենային, ինչո՞ւ Վայոց ձորում էլ, հենց Արփայի մոտերքը, Կեչուտի սարերում, չէք որոնել՝ պղինձ, արծաթ, ոսկի: Որոնած լինեիք, գտած, կրած լինեիք իշաբեռ-իշաբեռ ոսկի, արծաթ, պղինձ: Հիմա գուցե կունենայինք մի քանի քայլ թունել և անպայման՝ մի քանի արտ հող» [258]: (Նույն քաղաքացիական կենսահայեցությանը հանդիպում ենք նաև «Ազնավաքար» էսսեում):

Ակնարկների զգալի մասի սոցիալ-հասարակական բովանդակությունը ենթաշերտային է՝ խոհաքնարական գեղումներով քողարկված: Այդպիսինն է, օրինակ, «Անձրևի մասին» ակնարկը, որում *անձրևը* գեղարվեստական միջոց է՝ արտահայտելու հայրենամվեր հայուհու կերպարի նուրբ կոթողայնությունը: Հերոսը ժամանակի իրականության մեջ ապրող ազգա-

յին, քաղաքացիական, ներաշխարհային ու նաև անանձնական արժեքներ կրող է. նրա դավանանքի հիմնարար գիծը, ամենից առաջ և ամենից վեր, իր խղճի առաջ պատասխանատու լինելն է: Նրա կերպարով ակնարկագիրը հիշեցնում է մարդու առաքելության ամենամեծ խորհուրդը՝ նմանին կարեկից ու զորակից լինելու բարոյականով ապրելը:

Ազգի հոգևոր արժեքներից մեկն էլ նրա վերաբերմունքն է տոհմի մեծերի, նախնիների ու անցյալի նշխարված հիշատակների նկատմամբ: Այդ արժեքի անկորուսանելի լինելը ընդգծուն պատկերավորումով է տրվում «Կանաչ, վիթխարի ընկուզենու տակ» ակնարկում: Մասնավոր փաստի հասարակական իմաստի բացահայտմամբ արձակագիրը կարողանում է իրականացնել ակնարկի գեղարվեստականությունը պայմանավորող հիմնական խնդիրներից մեկը՝ տիպականի ցուցադրումը անհատ-իրականություն կապի դրսևորման մակարդակում: Ակնարկում իր բնավորությամբ առանձնանում է Թունի ապերը՝ իր կերպարի մեջ խտացնելով տիպիկ նահապետական հայ գյուղացու բնավորության ու խառնվածքի, պահելաձևի դրսևորումներ: Ո՞ւն ծանոթ չէ ծերերի՝ իրենց տոհմի տղամարդկանց չափազանցված քաջությամբ հպարտանալն ու հընթացս մի քիչ էլ գլուխ գոլելը, սեփական խոսքն արժևորելու համար դանդաղեցնելը, պատասխանը ձգելն ու հարցի նպատակը ճշտելու, ժամանակ շահելու համար ասելիքը սարուձոր գցելը, մանկորեն խորամանկելը, կռվազան տոնը, իմաստախոսելը, խոսքը խրատով համեմելը... Գծեր, որ կգտնենք բազմաթիվ հեղինակների կերպավորած գյուղացիների մեջ՝ անկախ գործի ժանրային տեսակից: Թունի ապերը, օրինակ, թունանյանական լուռեցի ծերերին հիշեցնող բնաշխարհիկ հերոս է («Յողը որ անտառից խլեցինք, չէ՞, Սաքին հրացան պատրաստեց, ու էլ ոչ մեկը մոտ չեկավ մեր հողին», կամ՝ հարսի խոսքից, թե Սաքի ապերը մահացել է, ծերունին վիրավորվում է. «Մահացել չի, է՛... Յարկուտի ճղոպուրի ծառը տեսե՞լ ես... Սաքին էդ ճղոպրին է»: Ասում է ու խռոված երեխայի պես շուռ գալիս, դեմքն անում պատի կողմը և խոսքը փակում) [17]:

Ծերունու խոսքի մեջ հնչում է նաև մի կարևոր գաղափար. հողը զենքով է հնարավոր պահել («Սաքին հրացան պատրաստեց, ու էլ ոչ մեկը մոտ չեկավ մեր հողին»): Ակնարկի ներքին դաշտ բերվող այս գաղափարը մեզ պես ու մեր չափ հին է: Հին է նաև բոլոր ժամանակների մեր մեծերի՝ ազգի զոյապահպանական հարցերում զենքի պաշտամունքը որպես կեցության հոգևոր արժեք որդեգրելու պատգամը: Հեղինակի գեղագիտական աշխարհում զինապաշտության գաղափարը հնչում է որպես չարիքի դեմ պայքարելու, զենքով հողը պահելու և պաշտպանելու հղագրում սերունդներին:

Ակնարկագիրը նուրբ կենսազգացողությամբ, խոհափիլիսոփայական ինքնատիպ ընդհանրացումներով է անդրադարձել նաև ինքնության ուղիները տառապանքով փնտրող հայրենադարձներին վերաբերող թեմաներին՝ դրանք ներկայացնելով նոր կացութաձևի, նոր ժամանակի ու տարածության մեջ: Թեմայի արժարժունը նորից առիթ էր տակնուվրա անելու ցավի ու կարոտի անթեղը, որ կենսականորեն նրանից անբաժանելի էր, և նորից գեղարվեստորեն մարմնավորելու այն մեծ նվիրումն ու սերը, որ

զգում էր Սասնա աշխարհի՝ իր կենսաբանական ներհայաց դիտողականությանը ստեղծած *էրզրի՝ իր «արմատների երկրի», իր «կարոտների երկրի»*⁹ հանդեպ: Ինչքան էլ փիլիսոփաները պնդեն, թե մարդու մտածողությունը սոցիալ-մշակութային երևույթ է, և ժամանակաշրջանի ու տարածության փոփոխության հետ միասին այն նույնպես փոփոխվում է, միևնույն է, ժխտելի չէ նաև մետաֆիզիկական այն դատողությունը, թե՝ «կա մի բան՝ արմատները, որը երբեք չի փոխվում, այն ծնվում և մահանում է քեզ հետ»*: Եվ այդ անփոփոխականի չանցյալվող հիշողությունն է, որ ծնում է մեծ թախիծ ու կարոտ: Գալշոյանը այդ թախիծի կենսաբանական կրողն էր և չէր կարող շրջանցել ու այն չդարձնել իր գեղագիտական աշխարհի կարևոր մասերից մեկը: Մարիո Վարգաս Լյոսան ասել է. «Իմ ներքին կյանքը կառուցված է այն ամենի շուրջ, ինչ գրում եմ և ինչ գրելու եմ»¹⁰: Իսկ Գալշոյանի ներքին կյանքի կառուցի հիմքից անբաժանելի անփոփոխականներն էին *էրզրի* կորստյան ցավի պատմական և կարոտի կենսաբանական հիշողությունները:

Հարկ է նաև նշել, որ Գալշոյանի ակնարկները հարուստ են ապագայի հղագրումներով. ինչքանով այսօր կենսականորեն անհրաժեշտ պատգամ չէ, օրինակ, «Գարնան հյուրընկալները» ակնարկի «Հովիտում» ենթավերնագրված պատումում ներկայացվող այն դրվագը, որտեղ կարդում ենք, որ Հովիտ գյուղի կոլտնտեսության վարչության անդամները կանչել են հովիվ Ռաֆիկին, ստիպում են նոր տուն կառուցել՝ խոստանալով բոլոր հարցերի ու խնդիրների լուծումներին օգնել-օժանդակել: Եվ հնչում է արժեհամակարգ ձևավորող հղագրերից մեկը՝ «Մի օր տունդ փուլ կգա, ողջ գյուղը կընկնի մեղքի տակ» [89]: Կամ կոլտնտեսության վարչությունը որոշել է Հայրենական պատերազմի հաշմանդամ Լյուդվիգ Կարապետյանի համար «հանրային միջոցներից տուն կառուցել». «գյուղում հին տուն չպիտի մնա» [89]: Այդ առիթով կոլտնտեսության վարչության երիտասարդ նախագահ Սամսոն Խաչատրյանի ասած խոսքը ևս հնչում է որպես հղագիր՝ «Մարդու մասին եթե չմտածեցիր, գործ էլ չես կարող պահանջել» [90]:

Ակնարկներում Գալշոյանի արտահայտած հայրենանվեր գաղափարները կյանքի կոչող հերոսները դարաշրջան պատկերող ու կերպավորող անհատականություններ են, որոնք, ունենալով ժամանակի իշխող մտայնությունն ու հոգեբանությունը, բավական լայն կտավով ներկայացնում են հայ իրականության կենսականորեն հագեցած իրադարձությունները: Այս առումով գրողի ստեղծած ակնարկային գրականությունը կարող ենք համարել իր ժամանակի պատմության էության գեղարվեստական սեղմագրումն ու ամփոփումը, որ նա կատարել է ինքնօրինակ ձևով՝ խոր դիտողականությամբ գեղարվեստականացնելով այն նոր որակները, որ առաջանում էին հայ ժողովրդի աշխարհընկալման ու սոցիալական հիշողության - մեջ և կերտում ազգային ինքնագիտակցության նոր կերպ, դառնում նորօրյա կեցության ու լինելության հիմք:

⁹ **Ֆ. Բախչինյան**, «Երևանյան սոնատ»՝ հայրենյաց նվագարանի համար, «Գրական թերթ», թիվ 1(3146), 1 փետրվարի, 2013:

* Քաղված է հայտնի կինոռեժիսոր Կարեն Շահնազարովի հարցազրույցից: («Ազգ», թիվ 5(167), 28 մարտի, 2014):

¹⁰ newmag.am/Mario-vargas-Ilosa/

Բանալի բառեր – ինքնօրինակ, արդիաշունչ, ուրվանկարային, աշխարհաշեն, հոգեկերտ

ЗУХРА ЕРВАНДЯН – Эстетический мир очерков Мушега Галшояна. – В статье, созданной на основе очеркового наследия М. Галшояна, рассматривается присущее писателю восприятие бытия, созидательного труда и в особенности природы, родной земли, приобретшей под его пером значение архетипа. Герои своеобразных, истинно писательских очерков Галшояна – это люди, наделённые чертами символа. В них отразилась эпоха, присущие ей мышление и психология. В очерках Галшояна выразительно запечатлелась насыщенная и многогранная панорама современной ему армянской действительности.

Ключевые слова: *своеобразие, дыхание современности, обустройство мира, созидание души*

ZUKHRA YERVANDYAN – The Aesthetic World of Mushegh Galshtoyan's Essays. – Having studied the essay literature created by Galshtoyan, in the article Z. Yervandyan presents Galshtoyan's conceptions of the principles of world and existence, the role of the homeland constructing work in them, as well as those meditations of the author that underline his worshipping love to creating people and to the nature, to the earth – the archetype of homeland. The author of the article mentions that the heroes of Galshtoyan's essays are the persons-symbols depicting some epoch: they deeply carry the psychology and mentality of ruling time period and by this means, for the interested one, they may depict on a very wide canvas the panorama of Armenian existential reality of that period, with geographically multisided spreading.

Key words: *original, contemporary, outlining, development of the world, creation of soul*